

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
DƏDƏ QORQUD ADINA
FOLKLOR ELMİ-MƏDƏNİ MƏRKƏZİ**

AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI

VII kitab

(QARAQOYUNLU FOLKLORU)

BAKI – “SƏDA” – 2002

Az
A-39

Azərbaycan Respublikası MEA
Dədə Qorqud adına Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

TOPLAYIB

TƏrtib edƏNLƏR: f.e.n. Hüseyn İSMAYILOV,
Qurban SÜLEYMANOV

ÖN SÖZÜN, QEYD VƏ

İZAHLARIN MÜƏLLİFİ: f.e.n. Hüseyn İSMAYILOV

Redaktoru: f.e.d., prof., Qara NAMAZOV
RƏ'YÇİLƏR: f.e.d., prof., İsrail ABBASOV,
f.e.n. Oruc ƏLİYEV

NƏŞRİNƏ MƏS'UL: f.e.n. Əziz ƏLƏKBƏRLİ

Azərbaycan folkloru antologiyası, VII kitab (Qaraqoyunlu folkloru), Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002.

Dədə Qorqud adına Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinin nəşr etdirdiyi "Azərbaycan folkloru antologiyası" silsiləsindən nəşr edilən bu cilddə Azərbaycanın əzəli, əbədi torpaqlarından olan **Qaraqoyunlu mahalının** zəngin və təkrarsız folklor inciləri toplanmışdır.

ISBN-586874-032-7

©"Səda" nəşriyyatı,2002

ÇOXCİLDLİ “AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI“NIN (AFA) NƏŞR OLUNMUŞ KİTABLARI

1. **AFA, I.** Naxçıvan folkloru, tərtib edənlər: Təhmasib Fərzəliyev, Məhərrəm Qasımlı, elmi redaktoru və “Ön sözü“ün müəllifi İsrafil Abbasov, rəyçilər; Vəli Əliyev, Bəhlul Abdulla, Bakı, “Sabah“ nəşriyyatı, 1994.

2. **AFA, II.** İraq-Türkman cildi, tərtibçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev, doktor Əbdüllətif Bəndəroğlu, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər; filologiya elmləri doktoru, professor Azad Nəbiyev filologiya elmləri doktoru, professor İsrafil Abbaslı, Bakı, “Ağrıdağ“, 1999.

3. **AFA, III.** Göyçə folkloru, toplayıb tərtib edəni, Hüseyn İsmayılov, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər; filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Bakı, “Səda“ nəşriyyatı, 2000.

4. **AFA, IV.** Şəki folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Hikmət Əbdülhəlimov, Ramazan Qafarov elmi redaktoru və “Ön sözü“ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər; filologiya elmləri namizədi H.İsmayılov, Sənətsünaslıq namizədi F.Çələbi, Bakı, “Səda“ nəşriyyatı, 2000.

5. **AFA, V.** Qarabağ folkloru, toplayanlar İsrafil Abbaslı, Təhmasib Fərzəliyev, Nəcəf Nazim (Quliyev), tərtib edəni və “Ön sözü“ün müəllifi filologiya elmləri doktoru professor İsrafil Abbaslı, redaktoraları: filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseyn İsmayılov, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru Bəhlul Abdulla, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, “Bakı“, “Səda“ nəşriyyatı, 2000.

6. **AFA, VI.** Şəki folkloru, tərtib edəni Hikmət Əbdülhəlimov, elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, “Ön sözü“n müəllifi sənətsünaslıq namizədi Faiq Çələbi, rəyçi filologiya elmləri namizədi H.İsmayılov. Bakı, “Səda“ nəşriyyatı, 2000.

QÜRBƏT VƏTƏNİN SÖZ YADDAŞI – QARAQOYUNLU FOLKLORU

Xalqın mənəvi və mədəni varlığını ən mükəmməl şəkildə özündə cəmləşdirən folklorun öyrənilməsi, bu dəyərləri daşıyan mətn materiallarının toplanıb nəşr edilməsindən başlanır. Nəzərə alsaq ki, cəmiyyətin bütün mədəni fəaliyyəti folklorlarda öz əksini tapır, tarix də, ədəbiyyat, da etnoqrafiya da, inam və din də öz nikbin ifadəsini onda, onun epoxal zaman qəliblərində və sosial emosiyaları ifadə edən motivlərində reallaşdırır, onda bu materialın əhəmiyyəti haqqında bir qədər də ciddi düşünməliyik. Folklor mətnlərinin toplanmasını operativ və intensiv şəkildə aparılmasını hazırkı sosial-siyasi situasiya da diqtə edir. Dünya xalqlarının qabaqcıl hissəsi öz folklor materiallarını, əsasən, son iki əsrdə elmi prinsiplərlə toplayıb nəşr etdiriblər. Bu çağdaş milli-mədəni tərəqqi dövründə bizim müstəqil dövlətimiz olmadığından bu nəhəng və möhtəşəm iş bizim nəslin payına düşüb.

Dövlət müstəqilliyimizin bərpasınadək olan dövrdə Azərbaycan yad rejimə və yabancı ideologiyaya tabe edildiyindən Azərbaycan folklor işi də siyasi şəraitə uyğun olaraq keyfiyyətsiz şəkildə aparılıb. Bütövlükdə Sovet dönəmində görülən işin daha çox və həm də bütün hallarda tam sağlam olmayan kəmiyyət göstəricisindən danışmaq olar. Bir çox hallarda saxta ideologiya şəraitində işləyən folklorçular külli miqdarda xalqın folklor yaddaşında olmayan saxta mətnlər düzəldib və ya folklor üslubunda yazdıqları əsərlərini folklor adı ilə təqdim ediblər. Saxta mətnlərdən təşkil olunmuş folklor materialları üzərində aparılan tədqiqatların da, hətta professional səviyyədə hazırlansa belə, elmi dəyərindən və əhəmiyyətindən danışmaq mümkün deyil. İndi bizim fəaliyyətdə olan yaşlı nəsil folklorçularımızın bu sahədə "zəngin və çoxistiqamətli yaradıcılıq" təcrübəsi vardır.

Əlbəttə, bizim tənqidlərimiz XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş fədakar folklorçu nəslinin Firidun bəy Köçərli, Salman Müşnaz, Hümmət Əlizadə, Vəli Xuluflu, Əmin Abid, Hənəfi Zeynalli kimi nümayəndələrini nəzərdə tutmur. Biz, əsasən, zümrəvi represiyadan (1937-1938), kütləvi deportasiyaya(1988) qədər olan

dövrü nəzərdə tuturuq. Represiyada milli ruhu elmi dövriyyəyə daxil edən ziyalılar məhv edildi, deportasiyada isə milli ruhun mühafizəkar şəkildə saxlandığı etnik-milli (xalis türk) kütlə öz ilkin və təbii məkanından, doğma yurdundan itkin salınmaqla ciddi deformasiyaya məruz qaldı. Türk ruhuna və özgürlüyünə yönəlmiş terror aktı nəticəsində kütlə mənəvi degradasiyaya uğradıldı. Əski dünyanın sahibinə öz, sahiblik hüququnu və haqqını bərpa etməyə heç zaman dost olmayan qarşı düşmənlər tərəfindən imkan verilmədi. Çünki o düşmən bilir ki, ruhunu özünə qaytaran Türk milləti yenilməzdir. Bizim ruhumuz isə zaman-zaman sözə köçürülüb, onda köçəri cisimdən fərqli olaraq əbədi həyat qazanıb.

Mə'lumdur ki, Azərbaycan folklor arealı həmişə onun siyasi sınırlarından çox geniş olub. Azərbaycanın özündən qoparılan, əslində isə bütün mədəni-mənəvi keyfiyyətləri ilə onun özü olan, özünü, ruhunu, qəlbini, könlünü, canını və qanını təşkil edən Qərbi Azərbaycan xalqının geniş kütləsinin söz, inam və sənət yaddaşında yaşayan Azərbaycan folkloru da təkcə biganəliyin və laqeydliyin qurbanı olmayıb; o həm də folklor maarifçiliyinin çox aşağı səviyyədə olamsı ilə böyük mə'nada iniyədək isə heç kiçik mə'nada da aparılmayan funksional mahiyyətinə görə müqəddəs folklor işindən kənarda qalıb. Qərbi Azərbaycan folklorunun öyrənilməməsi Qərbi Azərbaycanın torpaqlarının itirilməsinin səbəblərindən biri kimi çıxış edib. Biz Milli Ruh kateqoriyasını təsadüfən işlətmirik. Milli Ruh məhz milli duyğu və düşüncələrdən keçən, işlənən, daşlaşan, sabitləşən, yaddaşlaşan informasiya minimumu – folklor yaddaşı sakral enerjidi ilə tə'min edir. Tanrı ilə mistik və estetik təmas, insanın və təbiətin poetik semantikasi, toplumsal emosiyalar, kodlaşmış zövqlər yalnız folklorlarda və onun vasitəsilə reallaşır. Folklor qorunanda Vətən də, vətəndaş da qorunur, folklor unudulanda Vətən itirilir, insan hörmətdən düşür, dövlət dağılır, mədəni institutlar sıradan çıxır. Dünyanın sayılan millətlərindən biri olan ingilislərin folklorla hətta dövlətdən də yüksək bir dəyər verdikləri, folkloru qorumaq üçün dövlət səviyyəsində bütün zəruri tədbirləri həyata keçirdikləri məlumdur. Bu, optimal təcrübədir. İngilis millətinin müasir dünyadakı mövqeyi və statusu da bu münasibətin nəticəsi kimi örnək olaraq göstərilə bilər. Qeyd edim ki, vaxtilə M.Kaşqarlının yazıya aldığı

folklor örnəklərindən birində "El qalır, törü qalmaz" atalar sözündə çox geniş mə'nə ifadə olunub. Çağdaş türkcədə bu xalq deyiminin mümkün mə'nalarından biri və başlıcası "dövlət dağlar, ən'ənə dağılmaz"dır". Çünki dövlətçilik ən'ənəsi varsa, dövləti yenidən qurmaq, bərpa etmək olar. Amma ən'ənə dağılanda, folklor unudulanda onu heç kəs, heç nə əvəz edə bilməz. Bu, milli-mənəvi varlığın məhvi deməkdir.

Biz tarixin və zamanın ağır sınaqlarına məruz qalmış qürbət vətənimizin folklor ehtiyatını operativ şəkildə toplayaraq nəşr etməyimiz də öncə qeyd etdiyimiz milli-mə'nəvi məs'uliyətdən irəli gəlir. İndiyədək bu iş sistemli şəkildə təşkil edilməmişdi. Bir azdan sonra isə bu, gec olacaqdı. Çünki Şimali Azərbaycanın hər yerinə səpələnmiş Qərbi Azərbaycanlıların söz yaddaşını yaşadan folklor informatorların lokal və regional şəraitdən asılı olaraq fərqli coğrafi mühitə düşdüklərindən, ən'ənəvi məişətdən uzaqlaşır, yaddaşlar getdikcə zəifləyir. Çünki folklor öz regional mühitində funksional ola bilir. Mühitdən qopandan sonra isə o, çox sür'ətlə passiv fonda keçir.

Azərbaycan xalqının siyasi və mədəni tarixində şərəfli və parlaq səhifələr yazmış Göyçə mahalının Qaraqoyunlu əhalisinin söz yaddaşı da indiyədək öz elmi nəşrini tapmayıb. Qaraqoyunlu tayfasının mə'lum və eyni adlı dövlətçilik tarixi var. Qaraqoyunlular tarixən böyük və güclü bir tayfa olub, indi də Azərbaycanın Qərbində, Cənubunda və Şimalında yaşayırlar. Onların böyük hissəsi Qərbi Azərbaycanda əskidən məskun olub. 1988-ci ildə erməni işğalçıları tərəfindən doğma yurdlarından didərgin salınıb. "Belə ki, XI rus ordusu "Ermənistan"da sovet respublikası qurduqdan sonra, 1920-ci ilin dekabrında Göyçə və Qaraqoyunlu Azərbaycandan alınaraq "Ermənistan"a qatıldı. Bu, 6 min. kv. km.-lik bir ərazi idi. 1938-ci ildə Azərbaycanın Gədəbəy rayonunun Köhnə Başkənd kəndi də yenicə rayon statusu almış Çəmbərək rayonuна tabe edildi."¹ Çəmbərək rayonunun bir hissəsini də Qaraqoyunlu ərazisi təşkil edir. Əsas hissəsi Çəmbərək rayonunun tərkibinə daxil olan Qaraqoyunlu dərəsi, Dilican dərəsi ilə Soyuqbulaq yaylağının arasında yerləşir. Çar Rusiyası dövründə bunlar da

1. Ə.Ələkbərli. Qədim türk-oğuz yurdu – "Ermənistan" B., 1994, s. 175-176).

Gəncə quberniyasının Qazax qəzasına daxil olub. Qaraqoyunlu dərəsi Haqqıxlı, Alaçıxqaya, Murteyil, Ağkilsə, Polad, Salah, Qaraqaya, Yanıqpəyə, Çaykənd, Bəryabad, Əmirxeyir, Gölkənd, Cıvıxlı kəndlərindən ibarətdir. Qaraqoyunluların Azərbaycan Respublikası ilə əlaqəsi Murğuz dağları vasitəsi ilə olmuşdur. Bu yerlərdə "Ermənistan"ın başqa əraziləri kimi, "Dədə Qorqud"la xeyli səsleşən məqamlar kifayət qədərdir. Murğuz dağlarında müqəddəs bir ocaq, ocağın yaxınlığındakı düzənlikdə çoban, qoyun sürüsü, it, daş heykəlləri var. Bu yerlərdə Qazandüşən yurdu, Qazandüşən dərəsi var, Murğuz dağlarında qayaların arasında Ağca Qala adlı bir qala da var. Xalq arasında bu qala haqqında rəvayət yaşayır. Qaçaq Kərəmlə İsrafil Ağa haqqındakı rəvayətlərin bir çoxu da məhz Qaraqoyunlu dərəsi ilə bağlıdır. Bu da təsadüfi deyil. Kərəm bir neçə il Qaraqoyunlu meşələrində sığınaq tapıb. Bu meşələrdə Kərəmin adını yaşadan xeyli toponim var – Kərəm cələsi, Kərəm körpüsü, Kərəm meydanı, Kərəm qayası, Kərəm gülləsi və s. Baş Qaraqoyunlu dərəsində, Soyuqbulaq yaylasında Yanıqpəyə ilə Əmirxeyir kəndləri arasında yerleşən Kərəm qayası Qaraqoyunlunun ən tanınmış abidələrindən biridir. Bu yer Qaçaq Kərəmlə yanaşı, başqa el qəhrəmanlarının – Pirvəlinin, İsmayılın, Qandal Nağının, Bozalqanlı Qaçaq Tanrıverdinin, ona arxa olan Qaraqoyunlu Dövlət xanın və b. qaçaqların adı ilə də bağlıdır.

Qaraqoyunlu əhalisinin folklor yaddaşında el qəhrəmanlarına möhtəşəm abidə ucaldılmış, onların həyatı və fəaliyyəti əfsanələşdirilmişdir.

Qaraqoyunlu adının qoyun totemindən yaranması ilə bağlı elmdə mə'lumatlar var. Minorski qeyd edir ki, Qaraqoyunluların bayraqlarında qara qoyun rəsminin olması və eyni zamanda onların bu adı alması bə'zi Qərb müəlliflərin heç bir əsası olmayan iddialarından irəli gəlmişdir. Qaraqoyunlu oymağının haradan əmələ gəlməsini, onların hansı boya mənsub olmalarını XV yüzilliyin Osmanlı tarixçisi Mövlanə Şükürullah Dəniz xan oğullarından əmələ gəldiyini bu xanədanın böyük hökmdarlarından biri olan Cahan Şahdan eşitdiyini nəql etmişdir. Deməli, Qaraqoyunlu türkləri Dəniz xanın İva (Yeva) adlı oğlundan törəmişlər." (E. Hacı. Qaraqoyunlular. B., 1999. S. 19-20). Bu, Qaraqoyunluların

turk-oğuz genoloji sxemində mövqeyini müəyyənləşdirir. Qaraqoyunlu dövlətinin yaranması və fəaliyyəti bu tayfanın tarixində mühüm bir hadisə olduğu kimi, Azərbaycan dövlətçilik tarixində də əhəmiyyətli bir faktdır. XV yüzilliyin ikinci yarısında, yəni 1457-ci ildə Mərdində Cahan Şahla Ağqoyunlu Uzun Həsən arasında qanlı döyüşlər oldu. Bu döyüşdə Uzun Həsən qalib gəldi. On ildən sonra xristianlar onu yenidən Cahan Şahla savaşa təhrik etdilər və bu müharibədə Qaraqoyunlu şahı öldürüldü. Onun yerinə oğlu Həsənəli keçdi. Lakin aradan heç iki il keçməmiş Təbriz taxt-tacı və bütün Azərbaycan Uzun Həsənin əlinə keçdi. Qaraqoyunluların sonuncu hökmdarı Həsənəli Mirzə Əmir Qaramana pənah gətirdi. Beləliklə, 1459-cu ildə bir əsr fəaliyyət göstərən Qaraqoyunlu xanədanı və onun varisi olan Qaraqoyunlu dövləti süquta uğradı." (E.H. S. 58). Qaraqoyunlunun sosial-siyasi varlığı tarixdə geniş şəkildə öz əksini tapıb. Qaraqoyunlunun mə'nəvi dünyası və dünyaya ədəbi estetik münasibəti onun folklor yaradıcılığında reallaşmış. Nəşrə hazırladığımız "Qaraqoyunlu folkloru", "Azərbaycan folklor antologiyası" seriyasının növbəti (VII) cildidir. Qürbətdə qalan Vətənimizin söz yaddaşı da, sevinci və göz yaşları da burada toplanmış xalq yaradıcılığı nümunələrinin Qaraqoyunlu variantlarında öz əksini tapıb. "Qaraqoyunlu folkloru"nda "Ovsunlar", "Əmək nəğmələri", "İnanclar", "Sınamalar", "Yasaqlar", "Alqışlar", "Qarğışlar", "Andlar", "Əfsanələr", "Rəvayətlər", "Türkəçarələr", "Nağıllar", "Lətifələr", "Bayatılar", "Atalar sözləri və zərb məsəllər", "Yanıltmaclar", "Cırnatmalar", "Düzgünlər", "Nazlamalar", "Laylalar", "Tapmacalar" müasir folklorşünaslıq elminin nəzəri prinsiplərinə uyğun şəkildə təsnif edilib, Qaraqoyunlu haqqında mə'lumat, informatorların siyahısı və qeydlərlə təmin edilib.

Nəşrə təqdim edilən material Qaraqoyunluların söz yaddaşını tam dolğunluğu ilə əks etdirir.

HÜSEYN İSMAYILOV